

AZ ALTERNATÍV ISKOLÁK FINANSZÍROZÁSA

EBBEN AZ ÍRÁSBAN AZ ALTERNATÍV ISKOLA fogalmának tisztázása után, ennek az iskolai szegmentumnak néhány statisztikai jellemzőjét elemezzük, majd a finanszírozási problémáit járjuk röviden körül.

Az alternatív iskola

Először tehát nézzük meg mit is jelent az alternatív iskola.

„A pedagógia világában az alternativitás immár több mint egy évszázada az új, az elfogadottól különbözni akaró törekvések gyűjtőfogalma” – írja Brezsnjanszky László,¹ majd rámutat, hogy „az utóbbi másfél, két évtizedben kelet-közép-európai térségünkben fokozott érdeklődés mutatkozott az újító, sajátos utat járó, a megszokottól eltérő módszereket és nézeteket valló iskolák, egyáltalán a nevelés és iskolázás pedagógiai alternatívái iránt.” Brezsnjanszky azokat az iskolákat tekinti alternatív iskoláknak, „amelyek tényleges választékot, pedagógiaileg lényegesen eltérő lehetőségeket, modell értékű alternatívákat kínálnak nevelőknek, tanítványoknak, (köz)oktatási rendszernek egyaránt. Nem feltétlenül gyökeres ellentétei a többieknek és nem is csupán egyetlen alternatívája lehet a mindenkori tömeges gyakorlatnak. Pedagógiai alternatívát, más nevelést, más iskolát ígérnek, adnak, mint a többiek. Ha nem is mindig ellenmodelljei, de pedagógiai berendezkedésüket tekintve valódi konkurensei a többieknek.”

Érdeemes megemlíteni, hogy a fent idézett munka a tanulók rekrutációjáról és az iskolák néhány oktatás-szervezési jellemzőjéről is ír. Megállapítja, hogy „a tanulók általában vegyes társadalmi összetételt mutatnak, van, ahol erre törekednek is. A felső középrétegnél azonban általában nem magasabb körökből verbuválódnak a tanítványok. Az iskolák többnyire alap- és középfokúak, leginkább általánosan képző célokat követnek. ... Többnyire kis létszámúak: 50 fő alattiak, 200 főnél többet azonban nem szívesen fogadnak, egy csoportba átlagban 15–30 tanuló jut. ... nem tömegigények kiszolgálására szerveződnek, sokkal inkább az egyedi bánásmód, a mind kevésbé megosztott nevelői figyelem az, amit kínálnak és ami vonzerejük egyik fő forrása.”²

Egy másik megközelítés szerint: „Az »alternatív« szó jelentése 1989 óta sokat változott. Eleinte az alternatív iskolák önmeghatározásának lényege az

1 Brezsnjanszky László (2004) Alternatívok és alternatívák.

2 U. o.

elhatárolódás volt, mely elsősorban a meglévő hagyományos iskolák és gyakorlatuk tagadását, a tőlük való elfordulást jelentette. Ma már az elhatárolódás motívuma helyett egy pozitív önmeghatározási folyamat zajlik ... Az alternatív iskolák ... két fő sajátossága: a tanárszerep megváltozása és a gyerek személyiségének fokozott figyelembevétele. E két tényező köre logikus rendbe szedhető az iskolák további jellemzői és azoknak a tanítási-tanulási folyamatban tetten érhető következményei.”³

Az írás kitér a finanszírozás máig jellemző problémájára: „A felvétel szempontjából kezdetben nyitottak voltak az alternatív iskolák. Mindenkit fölvettek, esélyegyenlőséget próbáltak megvalósítani. Ez már nem így van, hiszen ezeknek az iskoláknak is meg kell élniük valamiből. Alapítványi támogatást kell kérniük, amelynek teljesítését nem minden család engedheti meg magának. Azt hitték, egy idő után majd jobban támogatja őket az állam, de nem így történt. Anyagi problémákkal küszködnek.”⁴

Vekerdy Tamás így nyilatkozik az alternatív iskolákról: „Természetesen az alternatív intézmények csak a rendszerváltás után bontakozhattak ki, eltekintve azoktól a kezdeményezésektől, melyek annak idején úgynevezett „kísérleti engedélyt” kaptak, mint például Winkler Márta kitűnő iskolája, vagy Zsolnai József értékes, de sokat támadott módszerei. Hiszen ezeknek az intézményeknek a módszertani szabadságához gyakran hozzátartozik, hogy állampolgári kezdeményezésből, szülők, tanárok akaratából jönnek létre, és alapítványi, egyesületi formában működnek. Tegyük hozzá – és ez már a kérdés második feléhez tartozik –, nem egyszer nagy nehézségekkel. Amikor ’89 után az első ilyen intézmények szerveződtek, jelentős volt, hogy az új törvények szerint megkapták a normatív támogatást, de nem kapták meg az úgynevezett kiegészítő támogatást és ezzel diszkriminált helyzetbe kerültek, az újonnan induló egyházi iskolákkal együtt. Azóta az egyházi iskolák ehhez a kiegészítő támogatáshoz is hozzájutottak, de az állampolgári kezdeményezésből született iskolák nem. Ily módon ezek a szülők illetve gyermekeik máig diszkrimináltak, kétszer fizetnek az oktatásért, egyszer, mint adózók, egyszer, mint iskolafenntartó támogatók. További nagy gond: az épületek hiánya...”⁵

A továbbiakban az alternatív iskolák helyzetét – a statisztikákban leginkább megragadható – tulajdonosi (fenntartói) viszony alapján igyekszünk elemezni.

A nem állami, nem önkormányzati iskolák aránya

Az oktatási rendszer fenntartók szerinti megoszlásának változását a rendszerváltást követően a magán (azaz nem állami, nem önkormányzati) oktatás egyre növekvő

³ Czike Bernadett (1997) Az alternatív iskolák jellemzői – kezdeti elveik, mai gyakorlatuk. www.oki.hu/cikk.php?kod=1997-06-ta-Czike-Alternativ.html [letöltés 2004 szeptember]

⁴ U. o.

⁵ Van másik iskola, óvoda Mi volt, mi van és mi lesz az alternatív pedagógiákkal? Pedagógus továbbképző módszertani és információs központ hírlevelével (2002) www.ptmik.hu/tartalom/hirlevel/2002-03/15-9.shtml [letöltés 2004 szeptember]

térnyerése jellemzi. Az általános iskolák esetében 1993 és 2003 között a nem állami, nem önkormányzati intézmények aránya 3,2-ről 7,5 százalékra növekedett – ha a tanulók megoszlását vizsgáljuk, akkor ugyanezen időszak alatt 2,1-ről 5,4 százalékra emelkedett a magánintézménybe járók aránya.

Tehát miközben a tanulók, s nyomukban az iskolák száma is jelentős mértékben csökkent 1993 és 2003 között, addig az alternatív iskolák s az oda járó gyermekek száma nem kis mértékben növekedett.

Ha csak az alapítványi iskolákat és az egyéb kategóriát vesszük (tehát az egyházi intézmények nélkül), akkor azt látjuk, hogy az alternatív iskolák aránya az 1993-as 0,7 százalékról tíz év alatt 2,9 százalékra növekedett, a tanulók aránya pedig 0,2-ről 1,2 százalékra. (Ez egyébként 2003-ban 10 800 általános iskolai tanulót jelentett.)

1. táblázat: Az általános iskolák és az általános iskolai tanulók megoszlása fenntartók szerint (százalék)

	Települési önkormány- zati	Megyei önkormány- zati	Központi	Egyházi	Alapítvány, természe- tes személy	Egyéb	Összesen
Iskolák							
1993	94,8	1,3	0,8	2,5	0,6	0,1	100,0
1995	93,0	1,5	0,8	3,4	1,2	0,0	100,0
1998	91,1	1,5	0,9	4,5	1,7	0,3	100,0
2001	84,5	5,8	2,9	4,2	1,9	0,7	100,0
2003	84,6	5,6	2,3	4,6	2,1	0,8	100,0
Tanulók							
1993	96,0	0,5	1,3	1,9	0,2	0,0	100,0
1995	94,7	0,6	1,3	2,9	0,4	0,0	100,0
1998	93,0	0,7	1,4	4,1	0,7	0,2	100,0
2001	86,2	4,9	4,1	3,8	0,7	0,3	100,0
2003	86,9	4,6	3,1	4,2	0,9	0,3	100,0

A középiskolai tanulók esetében – különösen a gimnáziumi tanulóknál – jelentősebb a magánoktatás aránya. A szak(munkás)iskolai tanulók mintegy 8,5 százaléka, a szakközépiskolai tanulóknak mintegy 14,4 százaléka, a gimnáziumi tanulóknak pedig 20,7 százaléka tanult nem állami, nem önkormányzati iskolában 2003-ban. (Az egyháziak nélkül tekintve a magánoktatást, ez összesen közel 45 ezer tanuló: 8 ezer gimnazista, 28 ezer szakközépiskolás és 9 ezer szakiskolás.)

Össességében az adatok azt mutatják, hogy az alternatív iskolák aránya mind az alapfokú, mind a középfokú oktatásban növekszik, jóllehet dominanciát egyik területen sem ért el.

Az adatok azt is jól mutatják, hogy az alternatív iskolák jelentősen kisebb, és jelentősen kedvezőbb pedagógiai helyzetű intézmények. Az egyházi iskolák valamivel kisebbek, mint az önkormányzati intézmények, a többi magán alternatív iskola pedig jelentősen kisebb, lényegében fele, harmada akkora átlagosan.

Az egy pedagógusra jutó tanulói létszám szintén a nem egyházi magániskolákban a legalacsonyabb.

2. táblázat: A gimnáziumok és a szakközépiskolák tanulóinak megoszlása fenntartók szerint

	Települési önkormány- zati	Megyei önkormány- zati	Központi	Egyházi	Alapítvány, természetes személy	Egyéb	Összesen
Szakközépiskolák							
1995	62,6	30,2	2,5	0,7	3,5	0,5	100,0
1998	60,4	29,7	2,6	1,1	5,2	1,0	100,0
2001	50,1	34,1	2,8	1,6	7,9	3,4	100,0
2003	48,1	34,2	3,2	2,1	8,8	3,5	100,0
Gimnáziumok							
1995	74,7	10,6	3,3	9,9	1,5	0,0	100,0
1998	70,0	12,1	3,4	12,3	1,8	0,3	100,0
2001	62,0	12,9	5,2	15,9	3,3	0,7	100,0
2003	59,3	14,7	5,3	16,4	3,5	0,8	100,0

3. táblázat: Az általános iskolák néhány pedagógiai jellemzője fenntartónként

Összesen	Állami			Egyházi	Egyéb		
	települé- si önkor- mányzati	megyei ön- kormány- zati	központi költségve- tési		alapítvány, természe- tes sze- mély	egyéb	
Egy intézményre jutó gyermekszám							
2001/2002	275,9	281,3	236,6	389,1	247,7	100,3	129,5
2002/2003	272,0	277,5	236,7	380,6	246,7	107,0	108,3
2003/2004	269,6	276,8	221,5	376,6	244,4	109,0	109,9
Egy pedagógusra jutó gyermekszám							
2001/2002	10,5	10,7	8,2	10,5	9,9	7,8	8,9
2002/2003	10,4	10,7	8,1	10,3	9,8	7,3	7,5
2003/2004	10,1	10,4	7,8	10,0	9,3	6,9	8,1

Össességében az alternatív iskolákat kedvezőbb pedagógiai viszonyok jellemzik – és ez a helyzet javuló tendenciát is mutat az elmúlt években.

Az oktatás finanszírozása – az alternatívitás nem finanszírozása

A közoktatás finanszírozása közismert.⁶

Az 1990. évi LXXV. – az önkormányzatokról szóló – törvény az oktatásellátás felelősségét a helyi önkormányzatokra ruházta, s ehhez átadta a korábban állami tulajdonú közoktatási létesítmények tulajdonjogát. A közoktatási törvény alapján

⁶ Lásd erről pl. *Polónyi 2002.*

a helyi önkormányzatoknak⁷ az oktatási feladatot saját intézmények fenntartásával – vagy más iskolafenntartókkal kötött közoktatási megállapodás keretében – kell ellátniuk oly módon, hogy a közoktatási törvényben előírt tandíjmentes képzést lakosságuk részére biztosítsák. A törvény értelmében a közoktatás feladatainak ellátásához az állam hozzájárul, s az erre szolgáló összeget az éves költségvetési törvényben kell meghatározni – a költségvetési hozzájárulásnak biztosítani kell a létszámnormák szerinti pedagógusok és egyéb közalkalmazottak bérét, pótlékait és járulékait.

A közoktatási intézmények költségvetésének forrásai a következők:

a) a fenntartótól kapott támogatás, amelynek forrásai:

a/1) az állami költségvetés által nyújtott normatív támogatás;⁸ a normatív támogatás fenntartótól függetlenül egységes – de oktatási szintenként differenciált – egy tanulóra jutó központi költségvetési hozzájárulás;

a/2) az állami költségvetésből származó címzett és céltámogatás: az iskolafenntartóknak meghatározott beruházásra, fejlesztési vagy külön feladatra, speciális támogatásra nyújtott támogatások;

a/3) a fenntartó saját hozzájárulása;

b) elkülönített állami alapoktól kapott támogatás;

c) egyéb támogatások;⁹

d) a tanuló által igénybe vett szolgáltatások díja;¹⁰

e) az intézmény más saját bevételei.

A központi források, a) és b) aránya a kilencvenes évek közepén (1995-ben) volt a legalacsonyabb, amikor a közoktatás költségeinek valamivel több mint 50 százalékát fedezte – ez a részarány a 2000-es évek elejére közel 80 százalékra emelkedett. (Ez annak is a következménye, hogy a törvénybe beépült egy garanciális szabály, amely az állam magasabb támogatási arányát biztosította.)¹¹

Az önkormányzati támogatás aránya a kilencvenes évek közepén valamivel több mint 40 százalék volt, ami a 2000-es évek elejére 15 százalék alá csökkent.

7 A helyi önkormányzat köteles gondoskodni az óvodai és általános iskolai nevelésről és oktatásról. A megyei önkormányzat pedig a közép- és szakiskolai ellátásról, a felnőttoktatásról és az alapfokú művészetoktatásról.

8 A normatíván kapott központi támogatás szabad felhasználású, tehát az önkormányzat nem köteles oktatásra költeni, azonban köteles a közoktatási feladatot ellátni. A központi közoktatási célprogramokból pályázatok alapján részesülhetnek az önkormányzatok, iskolafenntartók vagy iskolák, ezek felhasználása kötött, csak az adott feladatra (pl. pedagógus továbbképzés, tornaterem építés stb.) használhatók.

9 Nem a fenntartó alapítványtól, magánszemélytől, gazdálkodó szervtől stb. kapott – a fenti körbe nem tartozó – támogatások.

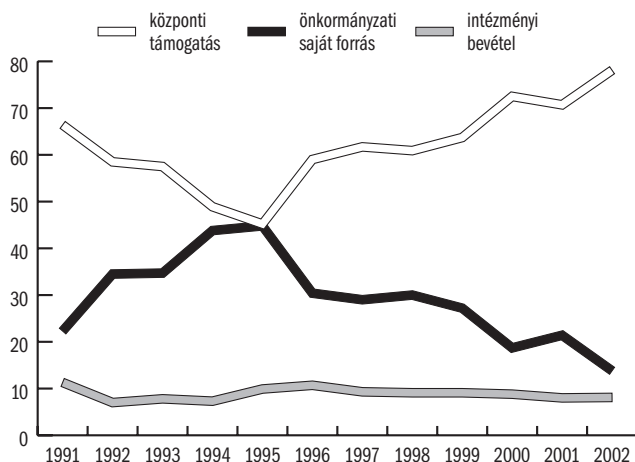
10 Térítési díj kötelezettség (önkormányzati és állami iskolában): a törvényben felsorolt néhány esetben többek között a második ill. további szakképzés, a második évisméltés és második pót és javítóvizsga, a törvényben fel nem sorolt tanórán kívüli foglalkozások stb. esetében állapítható meg. Mértéke: legfeljebb az egy tanulóra vetített folyó kiadás összege – szabályairól az iskolaszék vagy a tantestület dönt.

11 A közoktatási törvényt 1996-ban úgy módosították, hogy garanciákat igyekeztek beépíteni a központi támogatás szintjére. „A helyi önkormányzatok részére biztosított mindenkori éves normatív költségvetési hozzájárulások összege nem lehet kevesebb, mint a tárgyévot megelőző második évben a helyi önkormányzatok által a közoktatásra fordított teljes kiadások – csökkentve a felhalmozási és tőkejellegű kiadások és az intézmények működési célú bevételei, valamint a központosított előirányzatok összegével – nyolcvan százaléka. A normatív hozzájárulások összegének el kell érniük az előző évi normatív hozzájárulások összegét.” Majd 1999-ben a nyolcvan százalékos kilencvenre emelték.

A közoktatási intézmények saját bevétele – amely az államháztartási törvény értelmében a fenntartó hozzájárulásának minősül – nagyjából 8 százalék körül alakult ugyanezen időszak alatt.

1. ábra: A közoktatás forrásszerkezete, 1991–2002

1997 óta az egyházi fenntartású oktatási intézmények működtetésére az egyházi fenntartó nem csak az állami normatívát kapja meg, hanem egy olyan kiegészítő normatívát is, amelyet sem az önkormányzati fenntartású, sem a többi magán-intézmények nem kapnak.

Az egyházi oktatási intézményeknek a finanszírozása lényegében a rendszerváltás óta majd minden kormány oktatáspolitikájának egyik „forró” pontja. Az egyházak (ezen belül is elsősorban a Római Katolikus Egyház) – nyilvánvalóan a „lelkekért folytatott” harc zászlaja alatt – igen jelentős erőfeszítéseket tettek a volt egyházi oktatási ingatlanok visszaigénylése érdekében, valamint azért, hogy – állami támogatással – új egyházi oktatási intézmények épüljenek. És ugyanilyen jelentős erőfeszítéseket tettek ezen intézmények költségeinek mind nagyobb részben az állam(háztartás)i költségvetésből történő mind teljesebb biztosítására. Ezen törekvés eredményeként kezdetben csak azok az egyházi iskolák kaptak a normatív támogatás felett kiegészítő támogatást, amelyekkel az önkormányzatok közoktatási megállapodást kötöttek, majd a minisztérium maga is kötött egyre több egyházi oktatási intézménnyel ilyen támogatást, s végül is mára lényegében valamennyi egyházi fenntartású közoktatási intézmény részesül kiegészítő támogatásban, amelynek összege megegyezik az önkormányzatok által átlagosan saját fenntartású intézményeiknek nyújtott normatíván felüli támogatással.¹²

¹² Egészen pontosan mint az 1997. évi – az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységének anyagi feltételeiről szóló – CXXIV. Törvény 6 § (3) írja: „A kiegészítő támogatás összegének számításához az önkormányzatok adott ágazati működési kiadásainak és felújítási költségeinek összegét csökkenteni kell az intézményi saját bevételekkel, továbbá a közoktatásra központosított előirányzatból adott olyan külön támogatással, amelyhez pályázat útján az önkormányzati és egyházi fenntartó, illetve intézményei egyaránt hozzájuthatnak.”

Összességében tehát az alternatív iskolák a helyi önkormányzatok normatív hozzájárulásaival azonos jogcímenek és feltételek mellett állami támogatást kapnak.¹³ A fenti támogatáson túl az egyházi fenntartású közoktatási intézményeket „függetlenül az igénybe vett közoktatási szolgáltatás számától minden valós oktatott tanuló után” további kiegészítő normatív támogatás illeti meg (2004-ben 133 827 forint/fő/év) „az így figyelembe vehető óvodai ellátottak, iskolai közismereti oktatásban, szakképzési elméleti oktatásban, gyógypedagógiai oktatásban résztvevők létszáma alapján.”¹⁴

A nem egyházi magán intézmények azonban nem részesülnek ilyen kiegészítő támogatásban. Pedig az egyházak kiegészítő támogatásának törvénybeli indoklása alapján – miszerint „az egyházak további támogatásra ... jogosultak, amelynek alapja az állampolgárok azon döntése, ahogyan az adott egyház által fenntartott intézmények közszolgáltatásait igénybe veszik”¹⁵ – éppúgy jogosultak lennének arra.¹⁶

Ha a 2004-es költségvetési adatok alapján kiszámítjuk, hogy mekkora összeget tesz ki a nem egyházi fenntartású alternatív iskolák normatív finanszírozása, akkor mintegy 20 milliárd forint összeget kapunk. Ha azt is kiszámítjuk, hogy mennyi lenne a nem egyházi alternatív iskolák normatíván túli, kiegészítő támogatása, akkor valamivel több mint 8 milliárd forintot kapnánk. Ez az összeg a teljes közoktatás központi állami támogatásának kevesebb mint 2 százaléka.

4. táblázat: A közoktatási normatívák a 2004-es költségvetési törvényben

	Ft/fő/év
Általános iskolai normatíva 1–4 osztály	193 000
Általános iskolai normatíva 4–8 osztály	202 000
Iskolai oktatás 9–13 osztály	248 000
Iskolai szakképzés (szakmai elméleti képzés)	197 000
Iskolai szakképzés (szakmai gyakorlati képzés)	106 000
Egyházi kiegészítő támogatás	133 827

Befejezésül

Ezzel a rövid áttekintéssel arra szerettünk volna rámutatni, hogy az alternatív iskolák finanszírozása sok tekintetben ellentmondásos. Az ellentmondásosság abból adódik, hogy miközben a kormányzati oktatáspolitikák mindegyike az esélyegyenlőséget hangsúlyozza a finanszírozási rendszerben is, azon közben az oktatási rendszernek ez a szegmentuma jelentősen hátrányos helyzetben van.

13 Érdemes hozzátenni, hogy a közoktatási intézményt fenntartó gazdasági társaságot, valamint egyéni vállalkozót csak az állami normatíva 30 százalékának megfelelő hozzájárulás illeti meg.

14 Az idézetek a 2004-es állami költségvetési törvényből vannak.

15 1997 CXXIV. Tv § 6. § (1)

16 Tegyük hozzá, hogy a másik érv, miszerint az egyházaktól elvették, államosították a vagyonukat, s emiatt jogosultak a működési támogatásra, legalább ilyen vitatható, mert ez az érv indoka lehet egy egyszeri vagyonpótlásnak, de nem a működési támogatásnak.

Persze a finanszírozás alapelve az (volt), hogy a nem állami, nem önkormányzati iskolafenntartók tegyenek eleget fenntartói kötelezettségüknek, s járuljanak hozzá az iskola működéséhez. Ez az elvárás sok tekintetben jogos, hiszen az alternatív iskolákba – s ez különösen igaz a nem egyházi alternatívokra – elsősorban a felső középosztály gyermekei járnak, akiknek szüleitől valószínűleg el lehet várni a képzéshez való hozzájárulást a magasabb színvonalú szolgáltatásért.

Tegyük hozzá, sokan úgy gondolják – bár ezeket a nézeteket jelen sorok írója nem osztja –, hogy a hazai középosztály még nem tud eltartani egy iskolai szegmentumot. Mint Várhegyi György írja: „A kezdeti időkhöz képest a gazdasági, társadalmi, jogi és iskolai környezet megváltozott és nagymértékben eltér attól, amit a kezdéskor a magániskolák alapítói elképzelték. Például a lakosság anyagi gyarapodása csekélyebb, a középosztály elszegényedése pedig nagyobb mértékű a vártnál. Ezért a középosztálynál – ennél az iskolázást különösen fontosnak tartó rétegnél – a magánoktatás iránti szülői érdeklődés kissé csökkent, az iskolák költségeihez való hozzájárulás számukra túl drágának bizonyult. A kezdetben – az akkor még kisméretű iskolában, az alapítók baráti közösségében – kialakult szép elképzelések gyakran csak tervek maradtak, mert évek elteltével a sikeres iskolák nagyobb méretűvé, formális szervezetekké váltak.”¹⁷

Megítélésünk szerint az alternatív iskolák számának és tanulói létszámának bővülése azt mutatja, hogy van kereslet, s fizetőképes kereslet is van ezen iskolák, illetve az alternatív oktatás jobb minőségű szolgáltatásai és többletszolgáltatásai iránt. Ugyanakkor az alternatív iskolák között sok olyan is van, amelyik hátrányos helyzetű tanulók oktatását vállalja fel. Ebben az esetben viszont egyértelműen méltánytalan a kiegészítő állami támogatás elmaradása.

Összességében alighanem az esélyegyenlőség aspektusából tarthatatlan, hogy az alternatív iskolák egy részének – az egyházi intézményeken kívüli alternatív iskoláknak – a finanszírozási rendszer jelenleg mintegy 30 százalékkal kedvezőtlenebb kondíciókat biztosít.

POLÓNYI ISTVÁN

IRODALOM

- BREZSNYÁNSZKY LÁSZLÓ (2004) Alternatívok és alternatívák. www.oki.hu/cikk.php?kod=2004-06-ta-Brezsnyszky-Alternativok.html [letöltés 2004 szeptember]
- CZIKE BERNADETT (1997) Az alternatív iskolák jellemzői – kezdeti elveik, mai gyakorlatuk. www.oki.hu/cikk.php?kod=1997-06-ta-Czike-Alternativ.html [letöltés 2004. szeptember]
- Oktatás-statisztikai Évkönyvek (1994, 1996, 2002, 2004) Budapest, Oktatási Minisztérium.
- POLÓNYI ISTVÁN (2002) *Az oktatás gazdaságtana*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Van másik iskola, óvoda. Mi volt, mi van és mi lesz az alternatív pedagógiákkal? (2002) Pedagógus továbbképző módszertani és információs központ hírlevél www.ptmik.hu/tartalom/hirlevel/2002-03/15-9.shtml [letöltés 2004 szeptember]
- VÁRHEGYI GYÖRGY (1997) Alapítványi és magániskolák a törvénymódosítások után. www.oki.hu/cikk.php?kod=1997-02-ko-Varhegyi-Alapitvanyi.html [letöltés 2004 szeptember]

17 Várhegyi (1997).